

Žvilgsnis į dramatišką dvidešimtmetį

Alma Lapinskienė, *Vilniaus lietuvių literatūra 1920–1940*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, 246 p., ISBN 978-9955-698-82-1

Almos Lapinskienės studijos *Vilniaus lietuvių literatūra 1920–1940* pavadinimas tiksliai nusako ir pasirinktą objektą, ir jo istorinius bei geografinius kontūrus. Trumpoje pratarinėje autorė nurodo ne itin gausią, bet pasirinktos temos atžvilgiu svarbią mokslinę bei memuarinę literatūrą, savo darbą įrašydama į platesnį kultūrologinį kontekstą. Itin svarbios tame kontekste yra Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto jau visą dešimtmetį organizuojamos mokslinės konferencijos ir jų pagrindu leidžiamos knygos, skirtos okupuoto Vilniaus krašto kultūriniam ir visuomeniniam gyvenimui nušviesti. Priminus, kad Lapinskienė yra viena aktyviausių šių konferencijų organizatorių, neteks plačiau argumentuoti teiginio, kad autorė prie pasirinkto tyrinėjimo objekto eina ne (tik) kaip prie planinio mokslinės institucijos numatyto darbo, bet (ir) kaip prie apibendrinimo to, kas asmeniškai sukaupta per daugelį literatūrologės mokslinės veiklos metų.

O sukauptas iš tiesų įspūdingas medžiagos kiekis: išnaršyti archyvai, išstudijuoti visi ilgiau ar trumpiau ėję periodiniai kultūriniai bei literatūriniai leidiniai, vienkartiniai almanachai, atskirų autorių knygos, dėmesingai perskaityti juose publikuoti grožiniai kūriniai ir juos reflektuojančios literatūros kritikos straipsniai bei recenzijos. Per 400 nuorodų bei išnašų randame palyginti trumpame (vos du šimtus puslapių peršokančiame) studijos tekste.

Skaitydamas tokias istorinių apžvalgų tipo studijas ar monografijas (tarkim, skirtas novelės, apysakos, poemos ar dramos žanrams, egzodo ar tremties literatūriniam palikimui ir pan.), visada pagalvodavau ir šiandien pagalvoju, kad tų darbų autoriai kažką padarė man ir už mane (asmeninį įvardį čia reikėtų sieti ne su rašančiojo asmeniu, o su skaitytoju apskritai): pervertė, perskaitė kiekvienam žmogui paprasčiausiai neaprėpiamą puslapių, kūrinių, leidinių kiekį, atliko kruopščią jų inventorizaciją, padarė pirminę vertybinę atranką, nužymėjo

galimas tolesnių tyrinėjimų gaires. Nesigėdykim ir elementaraus utilitarizmo: neturėdami nei laiko, nei noro, nei valios savarankiškai pakartoti visą tyrinėtojo nueitą kelią, mes dažnai pasinaudojame jo darbo ir atradimų vaisiais, nusiskindami tik brandžiausius ir nokiausius. Kiekvienas – pagal savo skonį ir poreikius. Subjektyvumas čia neišvengiamas. Aptardamas esminius studijos bruožus, vertindamas jos visumą, subjektyvaus santykio nesidrovėsiu ir aš.

Studiją sudaro trys, struktūriškai, tiesa, nepakankamai išryškinti, skyriai. Padalijus aptariamą istorinį dvidešimtmetį į dvi atskiras dalis – „Kovą už krašto lietuviškumą ir literatūros atgimimą (1920–1930)“ ir „Literatūros augimą (1931–1940)“ – logiška būtų buvę ir pirmajam knygos šeštadaliui, trims istorinės apžvalgos skyreliams, duoti vieną apibendrinančią antraštę, juoba kad vienas iš tų skyrelių – *Viltingi 1918-ieji* – užima lygiai ...du puslapius.

Ne papriekaištauti norėdamas paminiu tokią smulkmeną, o akcentuodamas studijoje pabrėžtinai nuosekliai išlaikytą lakoniškumo, teksto koncentracijos principą. Nesiimdama istorikų prerogatyvai priklausančių istorinių įvykių bei procesų interpretacijos bei vertinimų, autorė tiksliai, nuosekliai pateikia Vilniaus, kaip „kultūros vyksmo centro“, vaizdą nuo XX a. pradžios, tiksliau – nuo spaudos draudimo panaikinimo iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios, per vokiečių okupaciją, 1919–1920 metų „valdžių karuselę“ iki Vilniaus netekties. Šitoje įtemptoje istorinių įvykių ir procesų grandinėje galėtume pasigesti tik kiek platesnio žvilgsnio į du dalykus – lietuviškos spaudos draudimo panaikinimą ir Nepriklausomybės bylą. Suprantu, o iš pedagoginio darbo praktikos esu ir patyręs, kad būtent šios datos (1904 metai ir 1918-ųjų vasario 16-oji) yra vienos iš tiksliausiai apibūdinamų Lietuvos istorijos datų, lyg ir nereikalaujančių dažno priminimo. Bet yra ir liūdnesnė reikalo pusė – apgailėtinas bendras istorinis visuomenės išprusimas. Vyresniųjų atžvilgiu jį dar galima teisinti ar bent jau aiškinti nepalankiomis aplinkybėmis, slėpta ar iškraipyta istorija, o jaunosios kartos (abiturientų, net humanitarinio profilio studentų) atžvilgiu tik apgailėti. Ir išnaudojant visas galimybes tą situaciją keisti.

Teatleis man akademiškai nusiteikę literatūrologai (o gal ir pati studijos autorė) už minėtą utilitarizmą, bet šią studiją skaičiau būtent su tokia nuostata. Pirmasis mano įsivaizduojamas skyrius, arba tie trys mažesni skyreliai, kaip juos pateikė autorė, mano manymu, yra turiningas, konceptualus ir tuo pat metu centruotas istorinis tekstas, naudingas ir reikalingas tolesnei kalbai apie literatūrinius dalykus. Žinodamas, kaip studentus gąsdina storų monografijų ir šimtų

puslapių tekstų apimtys, nenoras ar negebėjimas iš įvairių šaltinių susirankioti reikalingą medžiagą vienu ar kitu klausimu, ne kartą jau esu nurodęs paskaityti tuos trisdešimt pirmųjų Lapinskienės studijos puslapių turimoms žinioms apie amžiaus pradžią apskritai ir Vilniaus krašto likimą konkrečiai atgaivinti, atnaujinti, papildyti. Pabrėžiu: ne istorikams Lapinskienės rašyta, ne varžantis su jais, o galvojant apie tą skaitytoją, kurį apibūdinau aukščiau. O dažniau pagalvoti apie jį mums visiems nepakenktų: kartais įsilipę į savuosius dramblbio kaulo bokštus, improvizuodami pavėluotai mus pasiekusių, o gimtuosiuose kraštuose, žiūrėk, jau baigiamų primiršti teorijų motyvais, lenktyniaudami avangardinių eksperimentų interpretacijomis, gal ir artėjame iš lėto prie kiek efemeriško „europinio lygio“, bet daug greičiau tolstame nuo tų, kurie masiškai išvažiuoja savo akimis to lygio pamatuoti. Deja, ne tuo požiūriu, apie kurį čia kalbame.

Asociacija su išvykstančiais kilo ne iš socialinio intereso ar publicistinio įkarščio, o dėl akivaizdžios istorinės paralelės – išvykimo. Gal tiksliau būtų sakyti: iš savotiškos istorinės priešpriešos – pasilikimo. Trumpai tepaminėdama istorinį faktą – didžiosios inteligentijos dalies pasitraukimą iš okupuotos šalies teritorijos į besikuriančią nepriklausomą Lietuvą, studijos autorė visą dėmesį sukonzentruoja į pasilikusiuosius, atlaikiusiuosius, išlaikiusiuosius, išsaugojusius lietuviškosios Vilniaus ir Vilniaus krašto kultūros tęstinumą.

Šioje vietoje galbūt tikslinga įterpti žodį kitą apie dviejų jau paminėtų studijos skyrių savitumą, tegu ir nelabai ryškius, bet vis dėlto pastebimus autorės tyrinėjimų strategijos pokyčius.

„Kova už krašto lietuviškumą ir literatūros atgimimas (1920–1930)“ labai organiškai pratęsia istorinę studijos dalį, „Literatūros augimas (1931–1940)“ kreipiamas besiformuojančio savito literatūros reiškinių – Vilniaus lietuvių literatūros – kritinės analizės linkme. Suvokęs (ar teisingai suvokęs, ar sąmoningai pasirinktą?) tokią autorės strategiją, laikysiuosi jos ir recenzijoje.

Taigi istorinį studijos skyrių skaičių kaip inteligentui privalomai žinotiną, o nežinančiajam rekomenduotiną tam tikro laiko ir vietos istorinių žinių kompendiumą, ir, kaip minėta, jau spėjau jį panaudoti pedagoginiams tikslams.

Kiek kitoks mano santykis su antruoju studijos skyriumi.

Skaitydamas jį, pirmą kartą turėjau sau prisipažinti, kad anksčiau sąmonėje susiformavęs vaizdas (ir turėta nuomonė) apie tragiškojo dvidešimtmečio Vilniaus literatūrą, buvo skurdesnis ir fragmentiškesnis už tą, kurį padėjo susidaryti Lapinskienės knyga. Lygindamas šitą skyrių su trečiuoju, kuriame „veikia“

jau iš bendro literatūrinio išsilavinimo geriau pažįstami veidai ir vardai, jaučiu, kad man, kaip skaitytojui, naujos informacijos atžvilgiu jis davė daugiausia, atsiverdamas jeigu ir ne visai kaip *terra incognita*, tai vis dėlto kaip nepakankamai pažinta žemė.

Jeigu humanitarui, filologui tenka nejuokiai raustant tai pripažinti, tai ką kalbėti apie skaitytoją, stovinį atokiau nuo literatūros istorijos, o pagaliau ir apie tą, kuris studijavo literatūros istoriją, bet neturėjo progos ar galimybės eiti tais paieškų keliais, kuriais perėjo aptariamos studijos autorė.

Įdomiai ir prasmingai šiame skyriuje dėliojama įvykių ir žmonių, likimų ir reiškinų mozaika, dažniausiai laikantis enciklopediško glaustumo stilstikos ir daug rečiau atskirus biografinius poskyrius paspalvinant santūria literatūrinio vaizdo melsve. Skaitydamas būtent šį skyrių esu pasižymėjęs pastabą, kad autorė pastebimai išpareigoja kaip literatūros istorikė, apribodama kitų literatūrologės galimybių – platesnių teorinių pasvarstymų ar kritinių interpretacijų – raišką. Vėliau, gal baigdamas šį skyrių, o gal jau skaitydamas paskutinįjį, tą pastabą išbraukiau, vietoj jos pasižymėjau, kad vis plačiau atsiskleidžia tyrinėjimo objekto visuma ir vis ryškesnės tampa autorės nuostatos bei kriterijai.

Taigi teigiamu šio skyriaus bruožu vadinčiau išlaikytą pusiausvyrą tarp to, kaip suvokiamas literatūros vaidmuo palaikant tautinę okupuoto krašto dvasią, ir to, kaip objektyviai atrodo meninis tos literatūros lygis, sąlygojamas studijoje aptartų aplinkybių. Su neslepia simpatija kalbėdama apie Vilniaus krašto inteligentijos – kultūrininkų, literatų pastangas, rūpestingai fiksuodama viską, kas tuo metu vyko Vilniaus krašto literatūriniame gyvenime, autorė nepasiduoda pagundai „patriotiškumo“ koeficientu padidinti meninį leidinių ar publikacijų svorį. Tiesa, to negalima traktuoti tik kaip autorės nuopelno. Studijoje pakanka cituojamų paliudijimų, kaip kritiškai ir savikritiškai Vilniaus lietuvių literatai žiūrėjo į savo ir savo bendraminčių darbą bei kūrybą. Tiesa, darbą nuo kūrybos gal ir tikslinga būtų atskirti: dirbo jie labai nuoširdžiai, idealistiškai, pasiaukojamai, neretai – rizikuodami ir tuo galėjo net po dešimtmečių teisėtai pasididžiuoti, o kūrybos lygį vis dėlto lėmė kiti veiksniai: ir visuomeninio darbo našta, ir talentas, ir išsilavinimas. Pacituosiu pusę pastraipos, atspindinčios ir tai, kaip patys Vilniaus šviesuoliai žiūrėjo į savo darbą, ir tai, kaip kukloką trečiojo dešimtmečio literatūros derlių pateisinančiai komentuoja studijos autorė: „Akivaizdu, jog lietuvių dramaturgiją būtų papildžiusi dar ne viena savita ir įdomi Šikšnio drama, jei ne autoriaus posūkis į kitą veiklos barą, jei ne stiprus pareigos jausmas

daryti tai, ko labiausiai lietuvių tautiniam atgimimui, lietuvių visuomenei vienu ar kitu metu reikėdavo. Tai pripažino jis pats:

Reikėjo eilių – rašiau eiles, reikėjo dramų – rašiau dramas, režisavau, net vaidinau. Paskui pradėjo steigti lietuviškas gimnazijas. Vadovėlių nebuvo. Ėmiausi vadovėlių. Lygiai, kaip anksčiau Rygoje, vėliau Voroneže teko organizuoti slaptus lietuvių kalbos kursus, griebtis daugelio kitų darbų. (p. 43)

Tokio solidararaus supratimo nuosekliai laikomasi. Kartu su Vilniaus literatais supratingai „perėjusi“ trečiojo dešimtmečio išbandymų kelius, paskutiniajame knygos skyriuje autorė gauna daugiau tinkamų progų literatūros istorikės poziciją keisti į literatūrologės, rūpestingą pirmųjų daigų paiešką – į ryškėjančių meninių individualybių kūrybos analizę.

Kaip literatūros istorikė, autorė ir toliau rūpestingai fiksuoja ir objektyviai charakterizuoja viską, kas vyko Vilniaus literatūriniame gyvenime: ką veikė Vilniaus lietuvių meno ir literatūros draugija, kokį kūrybinių jėgų telkimo ir ugdymo darbą atliko žurnalas *Lietuviškas baras*, vienkartiniai dailės ir literatūros leidiniai, kaip plėtojosi literatūriniai ryšiai. Literatūriniai ryšiai – seniai Lapinskienės įsisavinta tyrinėjimų teritorija, tad ir trumpame skyrelyje autorė sugebėjo sutalpinti nemaža vertingos informacijos. Vis dėlto šioje vietoje galima ir papriekaištauti: kad ir laikantis nuoseklios lakoniškumo nuostatos, bent jau šis studijos poskyris galėjo būti prasmingai praplėstas. Tarkim, įdomūs ir didžiai skaitytųjų daliai mažai žinomi lietuvių ir lenkų literatūriniai ryšiai, ypač traktuojant juos kaip iššūkį nepalankiems tarptautiniams santykiams, tautų priešiško politikai. Prasmingai šiai temai galėjo būti panaudota autorei gerai pažįstama Czesławo Miłoszo, Teodoro Bujnickio, Jerzy Putramento ir kitų Vilniaus universiteto studentų, vadinamųjų žagarininkų, veikla. Į naują kontekstą galima buvo įterpti didesnę lietuvių ir baltarusių literatūrinių ryšių fragmentą. Neišnaudota proga pasamprotauti apie lietuvių ir žydų literatūrinių ryšių atskirtumą.

Kitam autoriui tokių pageidavimų gal net neišsakyčiau, bet Lapinskienė šioje srityje turi neabejotiną prerogatyvą, kurios, man rodos, šiuo atveju lyg ir pasidrovėta: autorės ir mano kartos žmonės dar prisimena laikus, kai literatūriniai ryšiai ir tų ryšių tyrinėjimas buvo pažymėti savotišku politinės ir ideologinės konjunktūros ženklu. Galima tai prisiminti, bet nereikėtų to baimintis. Bet kokią literatūrinių ryšių patirtį verta ir pri(si)minti, ir turtinti.

Trečiajame studijos skyriuje geriausiai savo interesus atliepiančius puslapius ras skaitytojas, įdėmiau sekantis estetine, o ne istorinę giją pagrindinių motyvų pynėje. Kad ir kaip vertintum individualius literatūrologo polinkius, kad ir kaip supratingai žiūrėtum į temos jam diktuojamą būtinybę būti tai istoriku, tai politiku, tai archyvų tyrinėtoju, bene maloniausios kūrybos valandos jam būna tada, kai lieka tik su literatūra ir jos kūrėju. Neatmetu tikimybės, kad tai – asmeniškias ir apibendrinimams ne itin tinkantis požiūris, bet noriu pabrėžti, kad savo asmenybės individualumą, išpažįstamų vertybių ir vertinimo kriterijų sistemą autorė geriausiai atskleidžia literatūrinių portretų galerijoje.

Labiausiai įsidėmėtinas šioje galerijoje Onos Miciūtės, dramatiško likimo poetės, portretas. Pirmiausia todėl, kad Lapinskienės studija pateikia bene plačiausią jos gyvenimo ir kūrybos apžvalgą. Į akademinės literatūros istorijos kontekstą poetė, galima sakyti, ligi šiol nebuvo įrašyta: trumpa pastraipėle paminėta dvitomėje (dar sovietmečiu rašytoje) literatūros istorijoje, net tokios pastraipėlės ji nebesulaukė Vytauto Kubiliaus *XX amžiaus lietuvių literatūroje*. Tiesa, dėmesingiau į ją pažvelgta Viktorijos Daujotytės knygoje *Parašyta moterų*. Retoriškai paklaususi, „į ką iš ketvirtojo dešimtmečio lyrikių turėtume atkreipti didesnę dėmesį“¹, po Gražinos Tulauskaitės ir Kotrynos Grigaitytės literatūrologė nurodo Miciūtę, vėliau paskirdama jai porą šiltų puslapių, pavadintų „Ona Miciūtė – ‚eilinė mūzos padienė‘“². Ši metafora, kaip nurodo autorė, pasiskolinta iš Albino Žukausko, draugišku žodžiu („Žodis apie draugę“) palydėjusio į gyvenimą vienintelę Miciūtės lyrikos rinktinę *Slėnių paukščiai* (1971). Galima būtų pridurti, kad šiltų žodžių apie poetę rastume ne vienoje senųjų vilniečių prisiminimų knygoje. Lapinskienė visa tai žino, ne kartą primena, bet svarbiausia – iš primirštų, retai lankomų archyvų ištraukia daug autentiškos, iki tol nežinotos medžiagos. Sunku pasakyti, kaip būtų išsiskleidęs poetės talentas normalioje kūrybinėje atmosferoje, tik akivaizdu, kad tokia atmosfera jai nebuvo skirta: laisvos Lietuvos, apie kurią visą gyvenimą svajota, poetė taip ir nesulaukė. Trumpą kelių mėnesių džiaugsmą dėl Vilniaus grąžinimo Lietuvai nutraukusi nauja okupacija, Miciūtę, kaip ir daugelį jos kartos rašytojų, dešimtmečiams prispaudė po saugumo ir cenzūros persekiojimų presu. Studijos autorei, mano supratimu, pavyko jautriai ir įtaigiai perteikti Miciūtės charakterį ir likimą, lyriško talento prigimtį

1 Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 263.

2 *Ibid.*, p. 276–278.

ir jam labai nepalankų laiką. Nepervertinant išliekamosios poetinio palikimo vertės – atskleisti jo vaidmenį konkrečiu istoriniu metu.

Panašios charakteristikos verti studijos poskyriai, skirti Juozui Kėkštui, Albinui Žukauskui, Rapolui Mackoniui, Jonui Karosui.

Pabaigai norėčiau pridurti dar vieną teigiamą išpūdį: drąsą imtis temos, kuri iki šiol, rodos, po apimusia paviršine tėkme slepia nemažą povandeninių slenksčių, visoje studijoje lydėjo politinių aspiracijų santūrumas, mąstymo istoriškumas ir „europietiškus“: užuot įnirtingai draskiusi senas žaizdas (o tam tyrinėjamas laikotarpis palankus), autorė akcentuoja pozityvaus darbo prasmę ir reikšmę, tokiu būdu ne tik atiduodama prideramą vertinimo duoklę to nusipelnusiems, bet ir taktiškai primindama nacionalinius interesus bei pareigas bet kokioje istorinėje situacijoje.

Pateikdama skaitytojui ilgų literatūrologės darbo metų vaisių, studijos autorė užpildė ir priekaištingai žiojėjusią properšą XX a. lietuvių literatūros istorijoje.